

NASTAVAK - LJILJANA IVANI[EV]I 2

I neke kace, od kiselog kupusa u dvori{tu okrenute su bile, pa se udje u njih kad pada ki{a, tu su sve one bolesne bake, bace ih unutra, `ive jo{, stra{no, se}am se toga, ni{ta ne znaju, pu`u ko ma~i}i, jedno stanje u`asa, smrdljivo.

Ko je stavljaо stare i iznemogle u te kace?

- Logora{ice, po{to one ne mogu nikuda, padnu i ni{ta, i onda ih u te kace to su slu`ile da su ih `ive tako krile, nemam pojma. Ali, i ja sam ulazila u te kace, sakrijem se kad pada ki{a. Ja sam tamo bila i kad je sneg padao. Mislim, ja se toga svega se}am vrlo davno je bilo, ali se vrlo dobro se}am. Se}am se jednoga ~ike, on je pre`iveo logor, umro je pre pet-{est godina on je nosio mrtve, bilo je njih ~etiri koji su skupljali le{eve, on je meni isto pomagao. [ta je bilo. Kad ih pokupe tamo oni su prljavi ba{ iz tih kaca, onda je on iz d`epa jednom prilikom izvadio travu, on je tamo napolju to nabrazao, i obri{e ruke travom i baci. Ja sam tu travu uzela i jela sam. On je to video i onda mi je kad god dodje donese trave i meni da. Ja sam jela tu travu i ovako iskreno da vam ka`em ja sam se radovala. Eto, to su grobari, da ka`em svi se grobara groze, a ja sam se radovala kad on dodje, jer on mi donese travu, nije drugo ni{ta donosio jer i on je bio logora{. Oni su bili logora{i i oni dodju pokupe, toje ne{to bilo kao neki astal, ne{to kao sto, imao je dr{ke i tu ne~im pokriju i onda ih iznose. Idu po logoru i skupljaju. Sad to zna~i, sobe u kaznioni su bile otvorene vi ste tu mogli da hodate i po hodniku i po dvori{tu?

- Mene je bilo svud, jer ja sam bila dete.

Ko vam je onda davao da jedete?

- Red se ~ekao dole, tu su bile kao vojni~ke porcije i tu dobijete i popijete to i tamo tre}em, ~etvrtom odmah date. Nisam imala svoju porciju, nego je iskoristim i dam drugome. Ta moja haljina bila je sva okorena za nepune dve godine dok sam tamo bila, nije se znalo {ta je, sve se okorelo, jer valjda kako

sam ja to pila, nema ka{ike, nego pijete, onda sednem i sva se isprljam, ispolivam, u`as jedan, i date odmah dalje porciju, niste imali svoju. Stra{no ka`em vam. [ta sam jo{ radila, ja sam onaj kre~ sa zidova skidala i jela, cigle, ma stra{no niste imali jednu travku da nadjete i da je pojedete.

I dalje je bila ta jedna ~orba dnevno i ta ka{ika te proje kao ka~amak, ne{to gorko, to je sve bilo. Jeste li bili bolesni, od ~ega?

- Da, ta ~orba, taj ka~amak, ne{to gorko. Ja sam bila jako bolesna, otkud znam.

Jeste li imali proliv, jeste li imali temperaturu?

- Na`alost moram da vam ka`em ka`u da sam li~ila na sve ali na dete ne, avet, bila je slika jedna gde su me neki koji su me znali prepoznali, slika iz logora, ko je slikao nemam pojma.

Dobro, vi ste do{li u logor u jesen 1942. godine 11. avgusta. Kakva je bila ta zima u logoru 1942. na 1943?

- Sad }u da vam ka`em, znam ja da je padao sneg da smo dole bili, ne na spratu, nego gde je bila ta Jevrejka, u okruglima, u prizemlju i tu su bila vrata od metala i staklo, to je sve izlupano, tu se nekada ne{to radilo, tu su radionice bile, tu su robija{i radili, nije tu lo`eno, verovatno je bila hladno}a, mi ni{ta nismo imali, ni pokriva~, ni ni{ta, nisam imala cipele, celo vreme sam bila bosa. Ja sam bila nemo}na, u ranama, ja sam bila jedna krpa, kao kad bi ogulili neku `ivotinju pa ostala ko`a, i ja nisam bila ni{ta.

To zna~i bili ste bosi, u toj bar{unastoj sve~anoj haljinji, bez kaputa, bez kape, bez {ala, bez ~arapa, zna~i haljinica i bose noge?

- Ni{ta od svega toga nisam imala, ni{ta, ni{ta, samo haljinica i bose noge.

I bili ste uglavnom u toj sobi u prizemlju, sedela, le`ala?

- Da, nisam bila u stanju da izlazim te zime, hranu su mi donosile `ene, tetka Ljuba mi je po~ela u zadnje vreme da donosi hranu, i tako sam ja ustvari pre`ivela i onda me pokriju s nekim dronjcima, i ja se tog perioda slabo se}am.

Dobro, jeste li bili jedino dete u sobi?

- Tad sam ja bila jedino dete u Gradi{ki, u logoru, celom logoru, zima 1943. Svi su drugi odvedeni, jevrejska deca su na`alost odmah ubijena, a ova su deca odvedena u logore u Hrvatskoj, {to nije odvedeno to je ubijeno.

Dobro, to ste vi docnije ~uli, vi to niste videli?

- Videla sam samo male usta{e, to su bila deca mu{kar~i}i, ja ih se se}am vrlo dobro i jednoga debelog koji ih je vodio, da ka`em u~io, sad to znam, on ih je u~io da mar{iraju, tako jedan debeli, ogroman, imao je stomak, taj je ina~e dolazio u sobe i odvajao decu, imao je jedan {tap, imao je pantalone, ~izme, dobro sam ga zapamtila, gleda vas, i sad znam da }u biti zapa`ena, pa se borim da me vidi {to vi{e, mislim da bi me odveo u igru, ali mene nikad ne}e da prozove. On je samo {tapom pokazivao na decu, a onda ih odvedu, ne znam gde. Sad da se vratimo na te male usta{e. Ja sam ~uo, da vam pomognem da ispri~ate od po~etka, da su neku srpsku decu uzimale usta{e, obla{i}ili u usta{ke uniforme, stavljali im kape sa slovom U na ~elu, u~ili ih usta{kim pesmama i hteli od njih da stvore jani~are. Da li ste vi videli da li su ih oduzimali i kad su oni u~ili da mar{iraju, {ta ste od svega toga videli?

- Ja sam videla samo kad su deca oduzimana, to kad sam ja ulazila, sva su deca na isti na~in oduzimana, oni su birali decu da deca moraju biti zdrava, to posle znam da je to tako bilo, tada nisam znala, zna~i morali su da budu zdravi, lepa deca, koji }e da budu njihovi jani~ari. Ja sam ih i videla posle, oni su bili van nas, u gradu Gradi{ki, ispred kule, unutar tvrdjave, tu ih postroje, ja sam gledala, ja sam bila dete radoznalo i ja sam gledala, oni su imali crne uniforme i ovako lepo obu~eni, i mislim zavidela sam im i `elela sam da budem tamo i ja, on ih je tamo mu{trao vojni~ki, svaki dan oni su tu radili kao neke ve`be. I ja sam to gledala, bili su o{i{ani do glave isto kao i mi, ali te kape su nosili.

Pre nego {to ste iza{li iz Gradi{ke, ~ega se jo{ se}ate?

- Se}am se mnogih stvari, film moj radi, se}am se scena stra{n}ih umiranja, {to moja mala glava de~ija tada nije mogla da shvati da se te `ene rastaju sa

`ivotom, ja dok sam mogla da hodam odem kod neke `ene pa gledam kako umiru.

Jesu umirale po sobama ili po dvori{tu?

- Po dvori{tu, svuda. To je kao kad bi dotali ovce, onaj ~opor, i sada da li }e biti nahranjene ili ne}e, ne}e sigurno, i sada crkavaju. E, to smo mi bili, to je bio logor gde su ljudi dovedeni da umru, a ne na neki rad, kao {to su rekli sada radni logor, gospodin Tudjman {to ka`e. To je bio logor smrti pogotovu taj Stara Gradi{ka, odvojene su `ene odmah koje su bile sposobne, kad su decu odvojili oni su odmah i `ene odvajali. @ene sposobne su odveli za Nema~ku, ali to znam sad, posle rata, a ostale su samo stare, bolesne, razni defektni, rodjeni sa manama, i ostali su oni, zna~i, koje treba ubiti. I onda tako su i uradili. A ja sam jednom prilikom u{la u taj neki njihov kombi, ja se se}am neka siva boja, ne{to prljavo, i ka`e ide za Jablanac i Mlaku. Idu da skupljaju {ljive, ustvari nije ta~no, posle rata sam doznala.

^ekajte, u te kamione su stavljali neke `ene, starije da idu u Mlaku i Jablanac, to su sela na obali Save, da beru {ljive?

- To nije ta~no, oni su ih ubijali, a ja sam htela da idem i ja i jedna me je `ena izvukla, a ona je u{la, i ja sam bila o~ajna, to je toliko bilo puno da se nije moglo vi{e stati, ja sam plakala, ja sam samo tra`ila da ne{to jedem, ni{ta drugo nisam razmi{ljal, ja sam bila jedna `ivotinja mala gladna. Ni{ta drugo. Sva u ranama, od prljav{tine, nogu, kolenu, da li {ugava otkud znam, ali mislim stra{no je to bilo.

Do kad ste bili u logoru Stara Gradi{ka?

- Pa, eto, dok taj ~ovek nije do{ao, nepune dve godine. Evo ovako, ja sam dovedena 1942. u osmom mesecu 11.

Mi smo Ljiljana razgovarali da ste u{li u logor tamo u letu 1942. godine i dokle ste bili u logoru u Staroj Gradi{ki?

- Nepune dve godine, izi{la sam jedan je gospodin do{ao po svoju }erku, on je katolik bio, }erka je udata za Srbina, bila je trudnica. Medjutim, mu` je bio komunista, zato je i dovedena tu, normalno, trudnice su odmah ubijene, sve, tako da on nije prona{ao svoju }erku i imao je pravo da izvede nekoga, video me je, posle mi je rekao, da sam imala samo o~i koje su ga prosto progonile, ni{ta drugo nisam imala, samo ka`e, o~i. I oti{ao je u upravu logora i pitao po{to nema }erke mo`e li da uzme jedno dete, oni su do{li i videli i normalno dali su zeleno svetlo da me on uzme, i on me je odveo. On se zvao Zlatar Grga.

Recite mi, ta }erka koju je on tra`io, koliko je godina imala i kako se zvala?

- Ona se zvala Ankica, mislim ja je ne znam, bila je udata, mlada `ena i bila je trudna. Ona je bila Hrvatica, a bila je udata za Srbina komunistu i zato su je uhapsili. Ne znam gde su je uhapsili. On je do{ao, normalno, da vodi svoju }erku ali je nije prona{ao. Ona je ve} bila ubijena, u drugom stanju.

Da li znate jel ona bila u sobi sa Hrvaticama, sa komunistkinjama?

- Dobro ste me podsetili, on je nju tra`io, tu je do same kule samo ulaz iz ovog dvori{ta da ka`em spolja{njega, a tu je bio jedan mali logor, ja sam jednom bila u{la u taj logor, kad su `ene i{le po vodu pa sam ja po{la za njima, a to je bio hrvatski `enski logor i tu je njegova }erka bila. Medjutim, sad }u vam ne{to ispri~ati jo{, ja sam otprilike ~ula kad je njegova }erka, jer se radilo o jednoj trudnici koju su zatvorili gore u kulu, kad se poradjala i ona je plakala, drala se, to je bilo stra{no, bila je tu jedna trudnica i to sam ovako ~ula od `ena, i jo{ moja je tetka bila tu, ona je bila babica, i njooj je to bilo stra{no, ona bi joj pomogla, medjutim, nema pristupa i se}am se odjednom vi{e se nije ~ulo. Zna~i, umrla je gore, a nije valjda mogla da se porodi i prepostavljam da je to bila njegova }erka, jedna od trudnica je bila. Eto. A ona je bila u tom malom

logoru hrvatskom takozvanom i tu su radile `ene, prale neku vunu, koja je tek o{i{ana sa ovaca i tu su one ne{to radile.

Ka`ite, ta }erka trudna mu je stradala i onda je on dobio dozvolu da nekoga izvede.

- On je i{ao da pita, ~im je mene video nije mogao da se osloboodi mog pogleda, ja sam ga uporno gledala, ja se ne se}am da sam ga gledala, ne znam, ali on ka`e proganjale su ga o~i. On je bio po{ao i onda se vratio i pitao mo`e li on da odvede jedno dete. I onda su oni rekli da vide ko je, do{li su i videli me, on ka`e da sam bila prljava kao jedna krpa, i onda se}am se kad smo iza{li iz samog logora, a tu je cesta jedna koja je pored Save, ovako ide se, on je izvedio ne{to da se jede, valjda spremljeno za }erku njegovu, a ja onako gladna sam po~ela da jedem, a on mi ne da, samo malo, i ja sam plakala. Posle mi je rekao da ne smem puno da jedem, moram polako, jer mogu da se razbolim, posle mi je rekao mogla sam dobiti splet creva, jer sam bila jako gladna, a meni je bilo jako `ao, znate, dete sam bila.

Ka`ite, jeste li pe{ke i{li iz logora?

- Ne, ne. To kad smo iza{li i{li smo tako malo do mosta gde se ide valjda za Bosansku Gradi{ku, e tu nas je neki ~ovek selja~kim kolima vozio. I i{li smo onim putem gde sam ja i{la bosa, natrag za Oku~ane. I tu smo na voz i odveo me je u Novakovu 19, u Zagreb.

Iz Oku}ana u Zagreb, onako u onoj prljavoj haljinici, bosa. I kako je izgledalo?

- On me je nosio, ja sam bila ni{ta. Ja sam vi{e volela njega, nego tetku. On je bio dobar, jako dobar ~ovek i ona je bila dobra, ali ona je verovatno vi{e patila za }erkom i kad je videla mene, ona se razo~arala normalno, svoje dete je izgubila, i onda sam ja kad on odlazi od ku}e na posao bila o~ajna, }utim, nisam bila pri~ljiva.

Kako je to sve izgledalo, jesu li vas obukli, nahranili, oprali?

- Jesu, okupali su me, obukli i normalno kao svoje dete, dovodili su lekara ku}i, pa su mi mazali noge ja sam bila sva u krastama, to je bilo stra{no. Te{ko sam se privikavala na vilju{ku, ka{iku, krevet, na normalan `ivot. Ja sam bila kao `ivotinjica, ka`em vam, da prst je ovaj bio sav zagadjen, pa su to isto le~ili, taj ka`iprst od desne ruke od sisanja. Ko`a nije brzo zarasla, znam da me je to bolelo jako i ja sam ina~e, tad valjda, postala levak, pa vi{e levom rukom radim, po{to nisam mogla sa desnom.

I vi ste tamo stigli u prole}e 1944. godine?

- E, to sam htela da ka`em, verovatno je to bilo hladno jer on je meni dao svoj neki kaputi}, uvio me u to, zna~i da je bilo hladno, ali nije bilo snega, to znam da nije bilo jer nas je neki ~ovek sa kolima i konjima vozio, i posle smo u voz i tako smo oti{li.

Nosio vas je?

- Pa, da. Imala sam tada 17 kila, merili su me. Pet godina punih.

[ta je taj ~ovek bio po zanimanju?

- On je bio neki slu`benik, `ena mu je bila profesor, a on je neki slu`benik, radio je, posle su oni imali na Krku ku}u, pa su me kontaktirali, i ja sam odlazila tamo.

Da li ste vi u njegovoj ku}i do~ekali oslobojenje?

- Da. 1946. godine. Nisam jo{ i{la u {kolu, bila sam zakr`ljala. Vodili su me u {etnje, svuda su me vodili, posle me je teta zavolela, zvala se Ana, a }erka je Ankica, ta koja je strada. Druge dece nisu imali.

I jesu li mislili da vas usvoje mo`da?

^ekajte, {ta je bilo sa va{om majkom. Va{a majka je oti{la u partizane i bila je bolni~arka. I kako je ona pre`ivela?

- Pa, mama je bila ranjena, mislim u partizanima, bila je ranjena u plu}a pa je bila odvedena u Bari, u Italiju, i odatle se vratila tek 1946. godine, posle nove godine u Jugoslaviju.

I po~ela je da tra`i decu?

- Jeste. Prona{la je preko "Arene". To je jedan nedeljni list bio i preko njega je dala jedan oglas dala je kako ja izgledam, koliko sam stara, i opisala me. Ja imam jedan mlade` na desnom ramenu i tako je ona mene opisala i ta porodica kod koje sam bila pro~itala je oglas, ali nisu odmah reagovali. Posle mama je stalno davala oglas za nas troje, i za ovoga koga nikad nije prona{la i nikad nije prestala da ga tra`i, mislim umrla je u tuzi za tim detom koje nikad nije prona{la. Brata je prona{la i mene. A ne znam koji put je ve} pro~itao oglas ovaj moj tata, koga samo znam, i onda on vi{e nije mogao da }uti, bilo mu je `ao, voleo me je, i on i tetka Ana, ali morao je po savesti i prijavio je. Po pri~i, kad je mama do{la on je mene pro{etao ja nisam znala uop{te da mama }e da gleda, pro{etao je samnom i normalno mama je prepoznala i pritr~ala i ja sam u toj svojoj glavici isto prepoznala svoju majku.

Jeste li je prepoznali?

- Pa da, ne mnogo, ali. Nisam se upla{ila od nepoznate `ene, ne, po~ela sam da pla~em i mislim prepoznala sam je. To je bilo stra{no. I nije me odmah odvela, mama je bila jako slaba i mojoj je mami ta rana dugo, dugo bila otvorena. Ranu je imala skroz kroz plu}a. I to je stalno fistuliralo i godinama se mu~ila jadnica.

I ostali ste jo{ koliko dugo kod tih poo~ima?

- Mama je do{la ne{to posle nove godine 1946, i onda me je ona upisala u {kolu u Beogradu. Najesen 1946. godine ona me je dovela ovde u Beograd. Moja majka je, ina~e, u~iteljica bila.

I brata isto nadje kod onog seljaka u Zagorju, isto preko oglasa?

- Brata je prona{la zahvaljuju}i tom mom bratu od ujaka, kojije pobegao u partizane i on je otkrio moga brata i njegovog brata i jo{ od drugog ujaka jednoga. Otkrio ih je preko neke humane organizacije koja je decu uzimala, onda je on tra`io spiskove.

Sad da skratimo, vi ste u~ili {kolu, kakvo ste zanimanje stekli?

- Ja sam ekonomista, diplomirani ekonomista. Ne radim vi{e, sad sam u penziji, udala sam se.

Va{ brat, taj jedan {to se spasio {ta je on svr{io kakve {kole?

- Moj brat je bio pilot. A mama je posle rata radila u Invalidskom domu, bila neki faktor, pa posle po{to su tra`ili da u~itelji moraju da rade svoj posao, jer ih nije bilo dovoljno, onda je mama ve} bila direktor {kole jedne, radila je.

Da li bi vi jo{ ne{to dodali u pogledu logora, te porodice, susreta s mamom, {ta bi jo{ dodali ili da predjemo na drugu temu?

- Ne znam koliko vas ovo zanima, ali mene jako zanima da pronadjem nekoga od porodice ove gospodje koja je mene ~uvala ove Jevrejke. Ja nikoga nisam otkrila. Njeno ime je Dendl iz Zemuna, u Vrtlarskoj ulici da su imali ne{to odrvima, mo`da su imali drvaru.

I {ta vam je ona rekla, {ta da zapamtite?

- Da zapamtim to kako se ka`e vrt, vrtlarska, na vrst se setiti pa }e{ se setiti ulice. Ja sam to stalno imala u glavi.

U kom vam je trenutku to rekla?

- To je rekla kad su joj decu odveli, pa posle. Ako slu~ajno nas odvoje i ako pre`ivi{, mislim u tom smislu ne{to, ne znam ba{ doslovno, va`no da mi je rekla da je to ulica u Zemunu, seti se vrta, vrtlarska. Kao da je slutila, vrlo brzo su je i odveli. Kad sam se probudila nje nije bilo, poku{avalna sam ja da ne{to doznam, ni{ta nisam doznala.

Da li je u to vreme bilo jo{ Jevrejki u tim sobama, u tim hodnicima, u tom dvori{tu, odakle iz Hrvatske ili iz Bosne?

- Bilo je Jevrejki, ali ne znam odakle su, ona me je prihvatile, bila je mr{ava, suva `ena, kakva je ranije bila ja ne znam, i taj sin je bio ovako visok, suv de~ko.

[ta joj se desilo sa sinom?

- Njih su odveli obadvoje i }erku i sina pre, a posle su nju odveli. Ne znam ta~no kad je to bilo, ali jednostavno probudite se i porodice nema.

Jeste li spavali pored te `ene Bendl?

- Jesam, jesam. Ona mi je donosila hranu, pokrivala me je sa nekim prslukom da bi me zagrejala, tako nekih detalja se ja se}am, ona je bila dobra `ena. Znam da je jedna bila isto tako, njoj je dete bilo bolesno, pa ove koje su do{le `ene tek stigle logora{ice, ona je i{la i nudila im je sakrivenu ogrlicu i znam moja tetka je rekla nudi za jedan ~e{anj belog luka daje sa vrata nisku, a ona, ka`e, baci, neki nakit, jer joj je dete bolesno, ne{to sa stomakom i tra`i beli luk da joj neko da. A to niko nema sve su oduzeli.

Da li je to Jevrejka bila ta {to ima bolesno dete i nudila ogrlicu za beli luk?

- Da, bila je Jevrejka. I znam da je ta tetka moja po{to je bila babica, onda je ona dok je bila tu uvek nekome pomagala.

I {ta je bilo sa va{om tetkom?

- Pa moja tetka je pre`ivela, ona je bila Medjedji, na branju {ljiva i ona se spasila. Njih su tamo oslobođili partizani, ispod Kozare.

Sad mi ka`ite, kad je va{e to iskustvo bilo sa tom Jevrejkom Bendl iz Zemuna, {ta vi onda ka`ete na izjavu trinaestorice srpskih logora{a pu{tenih iz Jasenovca 1942. godine na njihovu izjavu datu po dolasku u Beograd 1942. godine da su Jevreji se lo{e pona{ali u Jasenovcu, da su potkazivali Srbe, da su ih provocirali, da su ~ak u~estvovali u odabiranju ko }e biti ubijen itd. Dobro vi ste dete bili, ali na osnovu ~itavog va{eg iskustva?

- Znate {ta, ja to sada kao ~ovek zreo mogu da ka`em da su ti ljudi koji su to izjavili ili su ucenjeni ili su toliko neljudi, ovako da ih nazovem, ako su mogli tako ne{to da ka`u. Ja ne}u sada ovde da pred vama, po{to ste vi Jevrejin, da branim Jevreje, ja imam svoje li~no iskustvo i znam kakva je bila prema meni Jevrejka, a imam i dosta drugova, sada Jevreja, sa kojima sam dobra. Sa Ruzveltom sam bila, kao brat. Ja spominjem Jevreje koji su pre`iveli Jasenovac.

Erlih isto, mi smo kao familija, mi smo toliko vezani logora{ i kao da smo jedna familija. I ne mogu ni{ta ru`no tu da ka`em za njih.

I ne}ete tu da odvojite koji je logora{ bio Srbin a koji Jevrejin?

- Ne, mi se ne odvajamo uop{te, mi se zovemo telefonom, pitamo jesи li dobro, onaj je bolestan, obidjemo ga, kao familija smo, verujte mi. I ti ljudi koji su to rekli, to ljudi nisu, to su neljudi, ako su mogli tako ne{to da ka`u ili su neke koristi imali, zna~i neke prodane du{e, ja ne znam kad bih ja mogla tako ne{to da ka`em za Ruzvelta, recimo. Nikada.

Dobro, Ruzvelt to je nadimak, on je sad umro od bolesti, Zvao se Samuel Grinvald?

- On je pobegao iz Jasenovca. On je vozio neka kola, bio je ko~ija{.

[ta ka`ete o izjavni Franje Tudjmana u njegovoj knjizi pisane 1989. godine da je Jasenovac osnovan kao radni logor i da u njemu nije bilo samovoljno ubijeno vi{e od 30 do 40 hiljada zato~enika. Va{e iskustvo, Stara Gradi{ka je bio Jasenovac logor 5?

- Pa u tom logoru je samo ubijeno preko 60 hiljada koje se zna, od toga 20 000 dece, {to se zna i prema tome gospodin Tudjman ako mogu da ga nazovem gospodin, {to ka`e, i sami znate i svi znamo da je on ~ovek koji govori neistinu i mislim da bi opravdao Paveli}eva nedela koja je on prihvatio i on isto to radi, ni{ta nije bolji, on je ravan njemu, i drugo ni{ta nije mogao ni da napi{e, nego to da pi{e neistinu. Taj isti Tudjman koji je bio u Beogradu, `iveo ovde sa nama i znao je kakav je ovde narod, i }erka mu se udala ovde za Srbina, ima unuka Srbina, i mislim toliko da bude mr`nje, ja mislim da je to ve} ono stara~ki, da ~ovek {to ne postigne u karijeri dok je mlad, ho}e da to nadoknadi u svojoj starosti pa makar i na takav nepo{ten i la`an na~in, njegove su izjave stra{ne, nenoramalne, ceo svet zna za Jasenovac iako on ho}e da ga sakrije, ne mo`e da se sakrije Jasenovac, jer Jasenovac je najve}e strati{te na jednom mestu, najve}e

strati{te male jedne zemlje kao {to smo mi. Mi smo mala zemlja a tolike `rtve, to je stvarno stra{no. Prema tome on govori neistinu.

Sad mi recite, Tudjman u toj svojoj knjizi puno citira i navodi nekoga Vojislava Prnjatovi}a iz Sarajeva, koji je isto tako po oslobođenju iz Jasenovca u Beogradu 1942. godine dao izjavu u kojoj izmedju ostalog ka`e da u Jasenovcu Srbi pored toga {to stradaju od usta{a, stradaju i od @idova.

- Da vam ka`em, ja sam to ~itala, mislim sve te izjave tog gospodina Prnjatovi}a, medjutim, mogu da za njega ka`em da je isto jedan ne~astan ~ovek, koji je bio logora{, a mo`e tako da govori, onda on nije ~ovek. Mi smo u logoru bili svi isti. I Jevreji, i Romi, i Srbi, i Hrvati, i Muslimani. Bilo je tu svakavih, mi smo svi bili isti. Bilo je, mo`da, ja ne znam ja sam bila dete, bilo je onih uba~enih ili je doveden kao logora{, pa je posle popustio i radio za njih. Mo`da je i taj doti~ni gospodin to, ~im je on tako ne{to mogao da govori, to zna~i da je imao neki razlog da je pla~en za to, da je ne znam, ja ne mogu tako ne{to da zamislim, jer ja nisam taj ~ovek i nikada ne bih mogla to da napi{em.

Odnosno, verovatno da je bilo ljudi koji su poklekli i medju sobom.

- Dobro, svi smo mi osetljivi na bol, na glad. Moram da se vratim na smrt moga oca. moj otac je bio bez obe noge u bolnici, uhva}ena je bolni~arka koja je i{la po materijal, mu~ena je i izdala je bolnicu. I moj otac je tako ubijen. I lekari i svi. Pa, mo`da bih i ja, ne mo`da nego sigurno, jer ako su joj sekli dojke i ako su je mu~ili tamo, ja mislim da taj koji ne ose}a bol taj nije zdrav ~ovek, mi smo svi osetljivi na bol, pa mo`e pokleknuti neko. ^ovek mora po}i sve u `ivotu od sebe.

Ali, da li je opravданo da Tudjman, Prnjatovi} i ta trinaestorica uop{tavaju, ako je bila neka rdja medju Jevrejima, oni ka`u da su svi Jevreji lo{i, da su svi Jevreji izdajnici.

- Ja ne znam za{to su to uop{te rekli, {ta su hteli s tim da ocrne Jevrejski narod, ili {ta. Hrvati nikad nisu voleli Jevreje zato {to su pametniji od njih. Mislim,

Djakovo je bilo puno Jevreja, moj deda je pri~ao da je bio prijatelj sa njima, imao advokata u Djakovu koji je bio Jevrejin, prijatelji njegovi, nije se niko `alio, oni su bili trgovci bogati, mo}ni, niko nikad ni{ta nije ru`no rekao za Jevreje. Naprotiv, se}am se jedne porodice koja je imala vinograde ogromne, tamo Mandi}evac se zove, tu kod tog Velikog Nabrdja, tu su bili veliki vinogradi pa su Jevreji mahom bili i [vabe, oni su bili bogati, i tu su ljudi jedva ~ekali da kod njih rade jer su dobro pla}ali, dobro su jeli, ni{ta ru`no nisam nikada ~ula, ne znam, barem ja nemam nikakvo lo{e iskustvo sa Jevrejima.

Dobro, Ljiljo da li bi jo{ ne{to na kraju dodali ili da zaklju~imo?

- Nemam ni{ta da dodam.

Dobro, ja vam se zahvaljujem puno, puno ste ispri{ovedali.

- Pa, ja imam jako puno, raznih onih detalja, znam {ta sam jo{ radila, ja sam bacala u taj bunar kamen~i}, dok sam mogla jo{ da hodam, u Staroj Gradi{ki, ~ekam kad }e da padne. Taj bunar je bio jako dubok. Posle je taj bunar zatrpan sa le{evima, bio je pun i zabetoniran.

Za{to ste bacali kamen~i}e u bunar?

- Pa, dete radoznalo, koliko je to duboko, ho}u da vam ka`em koliko je to duboko da morate da ~ekate da bi ~uli da je dole pao kamen~i}.

Kad su bacali le{eve tamo?

- Pa, pre nego {to }e biti logor oslobojen. I to je zabetonirano.

Dobro, Ljiljo, vi ste u tom udru`enju pre`ivelih iz Jasenovca, jeste li u stanju sada u mogu}nosti da idete na komemoraciju na godi{nje?

- Idemo, ali u Gradinu, ona je u bosanskom delu.

Zna~i Gradina je selo s druge strane Save, prekoputa Jasenovca tu je svet ubijan, to je sad u Republici Srpskoj i pre`ivali Jasenov~ani mo`ete iz Beograda tamo da idete na komemoraciju.

- jeste.

A da li mo`ete da idete u samo selo Jasenovac, ciglanu. logor 3, koje je sad u hrvatskim rukama?

- Na`alost, ne, poku{ali smo. Ali, ne dozvoljavaju. Ja sam li~no i{la da tra`im ovde u Kancelariji, u predstavn{i{tvu Hrvatskog ureda, i ove i pro{le i prepro{le godine, tra`ila sam da dozvole eto tako da mi logora{i, objasnili smo ko smo, {ta smo, da idemo da obidjemo svoje drage koji su tamo stradali ali i sami da obidjemo mesta gde smo mi nekada bili. I ba{ je taj gospodin koji je razgovarao samnom rekao, znate to nije jo{ vreme za tako ne{to, mislim to bi se lo{e odrazilo na njihov narod, morate da shvatite da smo mi sada jako zavadjeni, i opasno je i za nas da ne bi vas tamo neko....

I nisu vas pustili?

- Nisu. Bili smo kod ovog sada{njeg glavnog, ne znam kako se zove, mislim Zvonko.

[ta je s muzejom tamo, tamo je postojao muzej jasenova~kih `rtava?

- Muzej je postojao, a muzej je uni{ten. Kad je bila hrvatska ofanziva 1995. godine, a pre toga mi smo jedan deo spasili. Jedan deo je ovde u Beogradu u Muzeju genocida, a drugi deo spa{enog materijala je u Dubici, Kozara~koj, oni nam ne daju to. A Kozara je u Republici Srpskoj, ali nam neda srpska vlada u Republici Srpskoj. Oni ho}e to da ~uvaju. Ja sam tra`ila ba{ i ove godine kad smo i{li, sa Kraji{nikom sam razgovarala, oni nas lepo do~ekaju, svake godine nas pozovu, sve pokriju, spavanje i sve to, ali ka`e to pripada ovde to je taj kozara~ki narod i to ne mo`ete dobiti.

Dobro, dobro, hvala vam.

KRAJ